

BIZANTSKA PERCEPCIJA PRVE KRIŽARSKE VOJNE

Ovaj rad bavi se temom Bizantske percepcije, kako pripadnika viših slojeva tako i onih nižih, na nadolazeće sudionike Prvog križarskog rata, ali i na samu ideju križarskog pohoda. U radu je prvo prikazano unutarnje stanje Istočnog Rimskog Carstva te cjelokupno stanje na latinskom zapadu, odnosno u Njemačkoj, Francuskoj i Italiji. Nadalje, rad prati dolazak križara na teritorij pod kontrolom bizantskog cara i opisuje sraz dviju različitih kultura. Drugi dio rada bavi se početkom i tijekom ratnog dijela Prvog križarskog rata, dakle od početne suradnje Bizantinaca i Latina sve do prekida savezništva i otvorenog neprijateljstva između Bohemunda i Aleksija I. Komnena. Na kraju rada dan je prikaz daljnjih reperkusija na diplomatske odnose kršćanskog Istoka i Zapada u 12. stoljeću.

Ključne riječi: Prvi križarski rat, Bizant, Latini, Aleksije I. Komnen

1. UVOD

Križarski pohodi predstavljaju novi fenomen razvijenog srednjeg vijeka. Prvi križarski pohod je uz najveće zalaganje pape Urbana II. po prvi put ujedinio neke od najutjecajnijih velikaša Zapada i ponukao ih da ostave svoje posjede te kao i tisuće pripadnika običnog puka krenu na marš prema Istoku. Međutim, govoreći o Prvom križarskom ratu često izuzimamo ulogu istočnokršćanskih političkih tvorevina poput Bizantskog Carstva, a kamoli njihov pogled na „Sveti rat“. Bizantska percepcija Latina predstavlja zanimljiv problem: iako su „potomci“ istog Carstva, vrijeme je do tada u potpunosti izmijenilo njihov mentalitet i kulturu, a samim time i interese.

U ovom radu ću dati odgovor na pitanje interesa Bizantskog Carstva tijekom Prvog križarskog rata te ću dati prikaz šire situacije među bizantskim stanovništvom čiji su gradovi, sela, tržnice i ceste vrvile nadolazećim vojnicima sa Zapada. Rad je geografski ograničen na prostor Istočnog Rimskog Carstva i na njegova interesna područja. U prvom poglavlju dat ću pregled političkih prilika u Bizantu pred pokretanje križarskih vojni te opasnosti na granicama s kojima se dvor u Konstantinopolu morao suočiti. Propaganda vođena od cara Aleksija I. Komnena predmet je interesa poglavlja

1 U nastavku se radi o dorađenoj verziji završnog rada.

„*Save our Souls*“ u kojem su prikazani načini komunikacije bizantskog dvora s Rimom, ali i drugim zapadnoeuropskim političkim centrima.

Osim istočnokršćanskih, u poglavlju „Latini i njihov svijet“ odgovorit će se na pitanja zapadnjačkih interesa, kako papinskih tako i onih svjetovnog plemstva te šire populacije na prostoru Francuske, Njemačke i Apeninskog poluotoka. Uz to, odgovorit će što je toliku masu ljudi ponukalo na sudjelovanje u križarskom pohodu, te na taj način prezentirati dvije vrste motiva križara: one religiozne i one materijalne. Nadalje, u svrhu pružanja odgovora nezaobilazan je osvrt na šira društveno-politička događanja i religiozna gibanja na dijelu Europe zahvaćenog razvijenim feudalizmom, a čiji je daljnji procvat postavio temelje realizacije pohoda.

U sljedećem i najopširnijem poglavlju pod nazivom „Bizantska percepcija Prve križarske vojne“ analizirat će se pogled na rijeke ljudi koje su pratile Petra Pustinjaka i sijale nemir među populacijom. Osim perspektive običnog puka opisat će se i suradnja zapadnoeuropske vlastele i bizantskog dvora, njihovi odnosi, ideje i doprinosi u ostvarenju jednog cilja: pobjedi nad nevjerničkim Turcima Sedžucima. Provedena analiza pripomoći će u opisu razvoja i otkrivanju argumenata zbog kojih je došlo do otvorenih neprijateljstava između dojučerašnjih saveznika te samom poimanju utjecaja konflikta na daljnji odnos Istoka i Zapada. Provesti će se analiza u svrhu dokazivanja teze da su bizantska percepcija i iskustvo Prvog križarskog rata doveli do najvećeg rascijepa i prijelomnice u odnosima kršćanskog Istoka i Zapada.

Tema percepcije Bizantinaca na Prvu križarsku vojnu vrlo je dobro istražena, a pogotovo percepcija dvora u Konstantinopolu. Tomu u prilog ide i djelo Ane Komnen *Aleksijada* koja čini temelj spoznaje o odnosu njenog oca tj. cara i križara, no zbog njezinog odveć glorificirajućeg tona prema Aleksiju djelu je važno kritički pristupiti. Nadalje rad se temelji na djelima A.A. Vasilieva², Petera Frankopana³, Stevena Runcimana⁴, Marka Angolda⁵, Alexandra Kazhdana⁶ i A. E. Laioua⁷.

2. ISTOČNO RIMSKO CARSTVO PRED PRVU KRIŽARSKU VOJNU

Smrću Bazilija II. počinje doba poznato i kao period *epigona* za koje je karakterističan proces propadanja carske moći tijekom kojeg imperij živi na „staroj slavi“. Tijekom tog razdoblja, dakle od 1025. pa sve do uspona Aleksija I. Komnena 1081. godine, Bizantsko Carstvo ostavlja dojam dekadencije. Upravo zbog opadanja unutarnjih struktura i raznih eksternih faktora poput provale Seldžuka, normanske invazije i Prvog križarskog rata, 11. stoljeće predstavlja prekretnicu povijesti Bizanta.⁸

2 History of the Byzantine Empire 324. – 1453., (vol. 2), 1928.

3 The First Crusade: The Call from the East, 2012.

4 A History of the Crusades: The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem, (vol. 1), 1951.

5 Belle époque or crisis?, 2008.

6 Byzantine Trade with Christians and Muslims and the Crusades: The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World, 2001.

7 Byzantine Trade with Christians and Muslims and the Crusades: The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World, 2001.

8 G. OSTROGORSKI 2002: 167.

2.1. NEZASITNI GRABEŽLJIVCI

Kako bi dobili uvid u kaos koji je vladao na tronu dovoljno je napomenuti kako će od 1025. do 1081. na prijestolju nanizati čak jedanaest careva čije smrti uglavnom nisu bile prirodne. Izuzev careva na prijestolju su sjedile i dvije carice, a s jednom od njih,⁹ točnije Teodorom, prestaje postojati makedonska dinastija koja je zadužila Carstvo kao ni jedna do tad bizantska vladajuća loza.¹⁰ Padom moći središnje vlasti rastu ovlasti veleposjednika pa tako dolazi do propasti vojničkih i seljačkih dobara tijekom cijelog stoljeća. Veleposjed dobiva sve veće povlastice od koje je najpoželjnija bila imunitet od poreza ekskusije (*exkousseia*), a uz fiskalni imunitet pojavljuje se i onaj sudski što je značilo da veleposjednik može sam suditi svojim podložnicima.¹¹ Osim što je običan čovjek postao sluga svojih gospodara, ubrzo će ga snaći i sve intenzivnija borba tj. građanski rat između civilnog i vojnog plemstva koji je iscrpio resurse i doveo do sve gore ekonomske situacije.

Opće rasulo kreće početkom druge polovice 11. stoljeća kada na vlast dolazi Konstantin X. Duka (1059. – 1067.). Budući da je pripadao obitelji konstantinopolskog plemstva slijedio je njihove ideale, ali su mu se na tom putu našli Komneni. Oni su najutjecajnija vojna obitelj koja je Dukama i drugim pripadnicima civilnog plemstva zadavala velike brige. Unatoč jakom oponentu na polovici stoljeća prevagu je odnijela civilna aristokracija. Glavni instrument pobjede (izuzev novca i oružja) je bilo umanjivanje moći senatorskih pozicija te omogućivanje kupovanja raznih državnih službi, ponajprije onih u centralnoj financijskoj upravi. Sveprisutni nepotizam postaje karakterističan za taj period, a time raste nestručnost službenika vlasti. Drugim riječima, upravni aparat Carstva sve je više gubio svoj birokratski karakter. Nekad jednostavna slika bizantske elite sada je postajala sve kompleksnija čime je upravljanjem takvim sustavom za cara postajalo sve teže.¹²

Vojska je gubila na važnosti konstantnim smanjenjem snaga izazvanim carskim mjerama štednje zbog sve slabijeg priljeva novca.¹³ Dekadencija u redovima vojske išla je na ruku vladajućeg civilnog plemstva. Nekad jako utjecajna vojna obitelj Foka izumire dok neke obitelji poput Sklera sele unutar zidina prijestolnice i samim time doživljavaju transformaciju.¹⁴ Nekadašnji temelji obrane Carstva, tematski kontingenti¹⁵ postoje samo na papiru, a obrana je prepuštena isključivo profesionalcima na nekim od ključnih graničnih mjesta.¹⁶ Carstvo se sve više oslanja na stranu plaćeničku

9 Kronologija vladara Bizantskog Carstva od 1025. do 1081.: Konstantin VIII. (1025. – 1028.), Roman Argir (1028. – 1034.) – umro na kupanju, Mihael IV. (1034. – 1041.), Mihael V. Kalafat (1041. – 1042.) – svrgnut i oslijepljen, Zoe i Teodora (1042.), Konstantin IX. Monomah (1042. – 1055.), Teodora (1055. – 1056.), Mihael VI. Stratiotik (1056. – 1057.), Izak Komnen (1057. – 1059.) – svrgnut, Konstantin Duka (1059. – 1067.), regenstvo Eudokije (1067. – 1068.), Roman IV. Diogen (1068. – 1071.) – svrgnut, Mihael VII. Parapinak (1071. – 1078.) – abdicirao, Nikefor Botanejat (1078. – 1081.) – svrgnut.

10 G. OSTROGORSKI 2002: 177.

11 G. OSTROGORSKI 2002: 172–173.

12 M. ANGOLD 2008: 588.

13 Jedan od razloga slabijeg priljeva poreza bilo je i to što je dvor u pojedinim pokrajinama dozvolio zakup prava na ubiranje poreza. Naime, zakupitelji poreza se obvezuju na utjerivanje određenog iznosa, međutim u ostalome na zakupljenom teritoriju oni gospodare po svojoj vlastitoj procjeni stavljajući na prvo mjesto vlastitu zaradu i korist. Tako su tereti stanovništva rasli a državi je izmicao dio njihovih prinosa. – G. OSTROGORSKI 2002: 173.

14 M. ANGOLD 2008: 588, 589.

15 Kod vojne uprave važna je diferencija između vojske provincijskih tema i konstantinopolskih tagmi. Vojnici naseljeni u temama činili su seosku miliciju a bili su podređeni stratezima tj. upraviteljima tema (zapovjednici lokalnih vojnih jedinica i voditelji lokalne uprave). – G. OSTROGORSKI 2002: 130.

16 M. ANGOLD 2008: 598.

vojsku, poput Normana i Varjaga¹⁷ što je za dvor dvosjekli mač zato što su plaćenici slijedili zapovijedi dok je državna blagajna to mogla izdržati.¹⁸

Ekonomija se našla na udaru stalnih sukoba, nekontrolirane feudalizacije, sve jače devalvacije tj. kvarenja novca, troškova za građevinske planove posrnutih careva i pokvarenih državnih službenika.¹⁹ Jednostavnim rječnikom u državi je nastupila opća grabež za svim onim što je stara slava priskrbila donedavno stabilnom i jakom Carstvu punom elana. Dok pripadnici plemstva vode međusobne borbe za svoje posjede i interese s druge strane granice raste interes za iskorištavanje takve situacije.

2.2 DOLAZAK STRVINARA

Aleksije I. Komen (1081. – 1118.) došao je na prijestolje u trenutku kada je Carstvo bilo na rubu propasti. Naime, na istoku Arape kao glavnu opasnost smjenjuju Turci Seldžuci, na sjeveru Balkana Ruse i Bugare zamjenjuju agresivni i divlji Uzi, Kumani i Pečenezi, a sa zapada Europe nadiru Normani. Nažalost, prethodnici Aleksija bili su ili preslabi i nesposobni ili bez podrške u borbi protiv sve jačih neprijatelja. Upravo prodiranje Normana i Seldžuka imat će daljnje reperkusije na Bizantsko Carstvo, a samim time i na pokret koji nam je poznat kao Prva križarska vojna.

Turci Seldžuci provaljuju u Perziju i Bliski Istok tokom 11. stoljeća i na svom putu ruše arapsku vlast. Nakon što se cijelo područje od zapadne Anatolije do fatimidskog Egipta našlo pod turskom vlašću, uslijedio je udar na Bizant pod vodstvom Alpa Arslana. Prva meta Seldžuka je bila Armenija čije je kraljevstvo Ani za vrijeme vladavine Konstantina IX. pripojeno Carstvu i čime prestaje njezina funkcija kao tampon zone prema istoku. Prvi zadani udarac bilo je osvajanje Anija 1065. godine da bi potom uslijedilo pustošenje cijele Cilicije i Male Azije. Presuda politici bizantskih vlastodržaca izrečena je 1067. kada je Cezareja osvojena na juriš, ali je smrt nesposobnog cara Konstantina X. Duke iste godine ponudilo slamku spasa jer je na prijestolje došao Roman IV. Diogen (1068. – 1071.).²⁰

Njegova dva pohoda 1068. i 1069. protiv Turaka prošla su sretno međutim treći je bio fatalni. Jedva prikupljena vojska suprotstavila se uljezima 1071. godine kod Manzikerta u Armeniji, a taj dan, 19. kolovoza ostatak će duboko urezan u bizantskoj povijesti, ali i svijesti. Iako je bio brojčano nadmoćan i samim time u prednosti, Roman je pao kao žrtva izdaje Andronika Duke.²¹ Iako je u zarobljeništvu sklopio po Carstvo pogodan sporazum s Alpom Arslanom, njegov povratak u prijestolnicu nije bio poželjan pa ga je otac Andronika Duke, cezar Ivan, odmah uklonio s prijestolja čime je postignuti sporazum s Turcima poništen.²² Bizant je još jednom bio žrtva unutarnjih previranja jer je upravo sukob Romana i Duka te iste 1071., ali i 1072. godine bacio čitavi imperij na koljena.

17 Varjazi ulaze u carsku vojsku 988. Godine kada se na poziv Bazilija II. odazvao knez Vladimir Kijevski. Knez je caru u pomoć poslao 6.000 vojnika koji će ostati upamćeni kao renomirana „vareško-ruska“ družina koja će od tada pa nadalje ostati aktivna u bizantskoj službi. Ona će biti nadopunjavana čestim dolascima Varjaga s područja Istočne Europe. – G. OSTROGORSKI 2002: 160.

18 G. OSTROGORSKI 2002: 174.

19 Više o ekonomskom stanju tj. problemima Bizantskog Carstva u ovom periodu v. M. ANGOLD 2008: 590–591.

20 G. OSTROGORSKI 2002: 181.

21 Andronik Duke bio je sin cezara Ivana Duke inače velikog neprijatelja Romana Diogena i vojnog plemstva.

22 G. OSTROGORSKI 2002: 182.

Novi car Mihajlo VII. (1071. – 1078.) nije bio sposoban voditi Carstvo pa je iste godine Bari pao u normanske ruke čime prestaje bilo kakva vlast Konstantinopola u Italiji.²³ Opasnost je još više porasla kada su se plaćeničke trupe Duka novačene iz redova Normana i Seldžuka okrenule protiv cara. Tako je Amaseja, glavno poprište građanskog rata, postala utvrda odmetnutih Sjevernjaka pod vodstvom Ursela Balionskog koji su do tad bili pripadnici bizantske plaćeničke vojske.²⁴ Gotovo paradoksalno, na odmetnute plaćenike car Mihajlo poslao je Turke koji su još jače prodrli na sjever Male Azije i potisnuli bizantsku vlast.²⁵ Većina starih anatolskih obitelji napušta imanja i bježe u glavni grad ostavljajući svoje posjede Osvajaču.²⁶

Nakon što je detronizirao Mihajla VII., tj. njegove savjetnike, Nikefor Botaniijat (1078. – 1081.) se obračunao s novim ustankom na otoku Kosu čiji je vođa Nikefor Melisen u pomoć pozvao, koga drugoga nego Turke.²⁷ Oni su iskoristili situaciju i osvojili cijelu zapadnu obalu Male Azije pa tako i grad Smirnu. Rezultat novih previranja je gubitak cijele sjeverne i zapadne Anatolije, a nakon što je osvojena Bitinija i zauzeti gradovi Nikeja i Nikomedija, Sulejman se 1081. proglasio za sultana.²⁸ U svom tom metežu na svjetlo dana je izašao Aleksije Komnen kojemu je car dodijelio zadatak pospešivanja trenutačne situacije na ratištima.²⁹ On se prvo iskazao u borbi protiv Balliolia da bi ga car nakon toga postavio za zapovjednika zapadnih carskih vojski u namjeri da zaustavi normansku invaziju koja je bila u pripremi s druge strane Jadranskog mora.³⁰

Ovdje još jednom na scenu stupaju ljubomora, zavist i osobni interesi. Kako se nalazio u sve gorjoj situaciji i zbog toga kritizirao vlast, Aleksije je postajao sve veći problem za cara, ali mladi i sposobni zapovjednik odlučio je u svom tom metežu zadati prvi udarac. Prvo je odstranio protucara Nikefora Brijenija te pretendenta na prijestolje Nikefora Bazilaka, a kako je bio oženjen Irenom Dukom imao je i potrebnu dozu legitimiteta. Budući car bio je i dalje okružen mogućim pretendentima pa je došao trenutak da njegova diplomatska i politička sposobnost zablistaju punim sjajem. To se dogodilo na sastanku Duka i Komnena u Curulonu u Trakiji nakon kojega je poveo vojsku na Konstantinopol kojeg je osvojio 4. travnja 1081. godine.³¹

Aleksije I. Komnen naslijedio je znatno umanjeno Carstvo u usporedbi s granicama s početka 11. stoljeća. Bizantsko kopno bilo je na udaru Turaka na prostoru Anatolije te Pečenega i Uza na Balkanu. U istom periodu vlast nad morem nepovratno je izgubljena nakon čega primat nad pomorskim transportom i trgovinom preuzimaju gradovi-republike s Apeninskog poluotoka.³² Iako je car došao na kraj građanskim ratovima nova opasnost mogla se uočiti na horizontu; Normani su raširili svoja jedra i krenuli u lov na slavu i bogatstvo.

23 G. OSTROGORSKI 2002: 182–183.

24 O mladosti Russela Balliola znamo malo, no sigurno je kako u službu cara Romana IV. ulazi 1071. godine. Više o R. Balliolu v. A. D. Beihammer, 2007, *Byzantium and the Emergence of Muslim-Turkish Anatolia, ca. 1040–1030*, New York: Taylor & Francis, 2017.

25 M. ANGOLD 2008: 609, 610.

26 Jedan od takvih primjera je imanje Nikefora Botanejata. On je naime 1077. svoje čitavo imanje ostavio Sulejmanu Kutlumušu (1081. – 1086.) koji će kasnije u povijesti ostati zapamćen kao osnivač seldžučke dinastije i izrazito sposoban vladar. (M. ANGOLD 2008: 610.)

27 S. RUNCIMAN 1951: 69.

28 M. ANGOLD 2008: 610.

29 P. FRANKOPAN 2012: 216.

30 M. ANGOLD 2008: 611.

31 G. OSTROGORSKI 2002: 184, 185.

32 A.A. VASILIEV 1952: 381.

2.3 OPASNOST SA ZAPADA

Nemoguće je govoriti o Bizantu 11. stoljeća i njegovom odnosu sa Zapadom bez analize teme crkvenog raskola. Pozadina tog događaja je ironično bilo sklapanje savezništva Konstantina IX. Monomaha i pape Lava IX. koje je bilo usmjereno protiv Normana. Nakon što su Bizantinci dezertirali i ostavili vojsku pod vodstvom pape samu nasuprot Normana, Leo IX. je završio u zatočeništvu. Međutim, papu to nije spriječilo da u jesen 1053. obnovi od strane zapovjednika Argira razoreno savezništvo. U tu svrhu je u carsku prijestolnicu poslan kardinal Humbert, a daljnji tijek događaja je svima dobro poznat, kršćanska crkva podijelila se na rimokatoličku i pravoslavnu.³³

Ono što je ovdje najvažnije je pouka koju je papinstvo iz tih događaja polako izvuklo početkom 1058. kada za Petrova nasljednika dolazi Nikola II. (1058. – 1061.) koji se nije zamario obnovom savezništva kao njegov prethodnik Stjepan IX. (1057. – 1058.). Novi papa je napustio obnovu odnosa s Konstantinopolom te se u potpunosti okrenuo Normanima. Taj će potez imati daleko veće posljedice nego sam raskol.³⁴ Dva su najvažnija razloga zašto je došlo do tih tektonskih promjena u odnosu Bizanta sa Zapadom. Prvi je stagnacija Carstva koje nikad nije bilo slabije, kako vojno tako i ekonomski što je dakako ponukalo papinstvo da potraži novog i jačeg saveznika. To nas dovodi do drugog problema koji se krije u činjenici da je uslijed opadanja carske moći došlo do uzdizanja Crkve na čijem je vrhu bio patrijarh Kerularije čija je popularnost nakon 1054. samo rasla. Patrijarh je bio poznat po tome što je znao manipulirati masama, a slabi car Monomah mu se nije mogao suprotstaviti.

Sada ništa nije stajalo na putu Normanima koji su osvajanje juga Italije okrunili zauzećem Barija 1081. godine. U ovom trenutku, vođa Normana Robert Guiscard dobiva priliku koju neće propustiti. Nakon što je Aleksije s prijestolja uklonio Duke upravo se Robert našao kao „glavni spasitelj“ te već dekadentne obitelji, proglasio se kao njihov zaštitnik i s dobro uvježbanom vojskom prešao iz Italije u Epir točnije Drač kako bi s prijestolja uklonio „protuacara“. Carske trupe koje su poslane u obranu tog grada doživjele su katastrofalan poraz koji su neki vojni analitičari procijenili kao daleko pogubniji od poraza kod Manzikerta. Samo su turske najamničke trupe uspjele spasiti Carstvo 1083. kod Larisse, ali je opasnost prestala tek 1085. i to smrću Bohemundova oca i vođe protubizantskog pohoda Roberta.³⁵ Upravo će ovaj susret Normana i Bizantinaca udariti temelje odnosa Bohemunda prema Aleksiju i njegovoj državi za vrijeme Prve križarske vojne.

Već skoro uništeno Carstvo ubrzo su zatekle nove nevolje: Pečenezi i Uzi. Ta dva nomadska naroda su u nekoliko navrata prodrli na Balkan pa je dvor tako u periodu oko 1090./91. kontrolirao malo više od konstantinopolske periferije, a vojnog kadra nije bilo. Da bismo stvorili bolju predodžbu o katastrofi koja se događala na istoku Europe dovoljno je pročitati zapis Ane Komnen koja među ostalim navodi :“...*gradska vrata Konstantinopola nisu se mogla otvoriti zbog naguranih i napadačkih Pečenega (...)*“³⁶

33 P. FRANKOPAN 2012: 18.

34 M. ANGOLD 2008: 602.

35 M. ANGOLD 2008: 611.

36 A. A. VASILIEV, 1952: 384.

3. SAVE OUR SOULS

Car Aleksije bio je primoran u pomoć pozvati „kršćansku braću“. Upravo pisma s tom namjenom otkrivaju napor i kompleksnost koja je uložena i sadržana u kreiranju bizantske propagande.

3.1 BIZANTSKA PROPAGANDA

Jedno od remek djela bizantske diplomacije je korespondencija sa Zapadom, a pogotovo pisma odaslane za vrijeme vladavine Aleksija I. Komnena. Tako u većini komunikacije prevladava i prvo se ističe „bratstvo po istoj vjeri“ i pomoć svemogućega Boga. Ta činjenica obvezuje kršćane na Zapadu da pomognu svojoj istočnoj braći u odlučujućoj borbi protiv nevjernika čiji bi daljnji prodor bio katastrofalan. Pisma ne samo da ističu potrebu oslobođenja Svete Zemlje nego i potrebu obrane bizantske prijestolnice bogate relikvijama. Tako Peter Frankopan među zbirkom relikvija u Konstantinopolu, u svom djelu spominje i Kristov mliječni zub te komadić kruha koji je žvakao kao dijete.³⁷ Međutim, tzv. „reliktnoj diplomaciji“ tu nije bio kraj.

Car je često slao Svete predmete drugim suverenima po Europi, poput engleskog kralja Henrika IV. koji je kao diplomatski poklon primio križ s fragmentima zlata raznih svetaca. Osim suverena, P. Frankopan navodi kako su od strane cara darivani i samostani poput onog u Clunyju. Takva je politika cara dovela na jako dobar glas među europskim klericima. Čak su i gosti u prijestolnici na Bosporu imali organizirane ture po vjerskim građevinama koje su čuvale relikvije s početka kršćanstva i bile od neprocjenjive važnosti za svakog pobožnog čovjeka. Druga Aleksijeva prednost bila je titula zaštitnika kršćanstva na Istoku iz čega je proizlazila dužnost odazivanja Zapada.³⁸

Imajući na umu emocije koje među zapadnjacima proizvodi spominjanje najsvetijeg im grada, istočnorimski dvor konstantno izgovara samo jedno ime, Jeruzalem. Taj grad bio je simbol kršćanske vjere, mjesto Kristove smrti i stradavanja, te njegovog uskrsnuća, a ulje na vatru su dolivale vijesti iz Palestine o stradavanju hodočasnika na njihovom putu prema Kristovom grobu. Mržnja prema nevjernicima eksponencijalno je rasla. Osim Jeruzalema, pisma konstantno spominju zvjerstva koja su muslimani činili nad kršćanskim stanovništvom: ubijanje male djece, žena, staraca i svećenika. Njihovo porobljavanje i nasilno otimanje iz zagrljaja Kristove vjere samo su potpirivali vatru.³⁹

Ovakav tip propagande koji je izazivao empatiju i bio potpomognut „reliktnoj diplomacijom“ omogućio je da papa radi u službi bizantske agende.⁴⁰ Promjena koja je uslijedila 1090./1091. u usporedbi s dotadašnjom komunikacijom bilo je otvoreno preklinjanje Carstva za pomoć.

3.2 ZAGONETNO PISMO

Jedno takvo pismo je ono upućeno grofu Robertu od Flandrije. Aleksije je grofu u jeku najveće najezde Pečenega poslao pismo gdje ističe kako je „najsvetije grčko carstvo žrtva Pečenega i Turaka“ koji ubijaju kršćanske žene, djecu i mladost.⁴¹ Prema A. A. Vasilievu, car u pismu začudo priznaje

37 P. FRANKOPAN 2012: 93.

38 Bizantsko Carstvo je nakon pada Armenije i slabljenja Gruzije predstavljalo jedinog kršćanskog i ravnopravnog protivnika Seldžucima. – A.A. VASILIEV 1952: 401.

39 P. FRANKOPAN 2012: 95–96.

40 P. FRANKOPAN, 2012: 101.

41 A. A. VASILIEV 1952: 386.

kako je pod njegovom kontrolom ostao samo Konstantinopol čija budućnost visi o niti i uvelike je ovisna o pomoći kršćanske braće. Pismo je u potpunosti obavijeno bizantskom propagandom koja uključuje pojačane doze strasti jer car navodi sva vjerska blaga i građevine koja mogu postati žrtvom pljačke i pasti u ruke krivovjernika te obećava svim koji priskoče u pomoć veliku nagradu od strane Boga.⁴²

Dosada su iznesena različita stajališta o vjerodostojnosti toga pisma, a raspravu o toj temi prenosi A. A. Vasiliev.⁴³ Neki historiografi poput ruskog povjesničara V. G. Vasilievskog su sigurni u njegovu izvornost. Vasilievsky prenosi kako je siguran da je pismo uistinu ono iz 1091. te kako ono predstavlja stvarni poziv jednog očajnika, koji nije bio siguran hoće mu li na kraju netko zabiti nož u leđa. Poziv po njegovu mišljenju otkriva голу istinu o obećaćućej, sramotnoj i ponižavajućoj situaciji u kojoj se nalazio nasljednik rimske baštine.⁴⁴ Za razliku od Vasilievskog, francuski povjesničar Riant latinsku kopiju drži za falsifikat.⁴⁵ Nakon što je nekoliko godina latinska kopija detaljno istraživana, francuski povjesničar Chalandon priznao je kako srednji dio kopije proizlazi iz originala, ali je latinska kopija rad nepoznatog autora u svrhu stimulacije vojnika prije Prve križarske vojne.⁴⁶ Godine 1924. B. Leib je napisao kako je latinska kopija nastala nakon koncila u Clermontu, ali da je bez sumnje nadahnuta stvarnom korespondencijom dvaju vladara.⁴⁷ Brehier se u određenim stvarima slaže sa Chalandonovom tezom da je Aleksije poslao izaslanstvo i pismo Robertu nedugo nakon njegova odlaska kako bi ga posjetili na dano obećanje po pitanju trupa, ali drži kako je moguće da je ovaj apokrif⁴⁸ mogao nastati tokom opsade Antiohije 1098. godine pa s toga nestaje bilo kakva povezanost carevog poziva i križarskog pokreta.⁴⁹

Možda je kopija carevog pisma Robertu od Flandrije samo jedna kap u moru povijesnih falsifikata, ali jedno je u potpunosti sigurno; dvor iz prijestolnice šalje očajničke poruke u pomoć.⁵⁰ Samo povijest Ane Komnen daje neoboriv argument jer je zabilježila kako je Aleksije bio nestrpljiv odaslati molbe za plaćenike, a s obzirom na to da u cijelom njezinom djelu glorificira oca, sigurno ne iznosi laži koje bi imale suprotan učinak tj. rušenje prestiža vladajućih Komnena.⁵¹ Kako god, Aleksije je uspješno izbjegao propast, no Zapad tek nekoliko godina kasnije šalje na tisuće dobro uvježbanih vojnika na poziv Bizanta koji je očekivao samo pomoćne trupe. Možemo li onda povezati te zahtjeve za pojačanjima i pokret Prve križarske vojne? Prije nego ponudimo odgovor na to pitanje moramo se upoznati s križarima, tko su ti ljudi, što ih pokreće i koji im je cilj.

4. LATINI I NJIHOV SVIJET

Prvi križarski rat bio je enorman pokret za čiju je realizaciju bilo potrebno nešto više od poziva u pomoć i proglasa pape. Društvo koje je iznjedrilo pohod kakav Europa dotad nije vidjela moralo

42 P. FRANKOPAN 2012: 92.

43 A. A. VASILIEV 1952: 387.

44 Više o mišljenju Vasilievskog v. V. G. Vasilievsky, 1872, *Byzantium and Patzinaks*, Journal of the Ministry of Public Instruction, 164, Sankt Petersburg, 1872, 1–224.

45 D. Riant, 1879, *Alexeii I. Comneni ad Robertum I. Flandriae comitem epistola spuria*, Paris: Nabu Press, 2013.

46 F. Chalandon, 1900, *Les Comnène: Etudes sur l'empire byzantin au X et au XI siècles*, vol 2, Paris: Picard, 1912.

47 B. Leib, 1924, *Rome, Kiev et Byzance a la fin du X siècle*, Paris: Picard, 1924.

48 Pojam apokrifa označava tekst dvojbene autentičnosti.

49 L. Brehier, 1928, *L'église Et L'orient Au Moyen Âge: Les Croisades*, Paris: Nabu Press, 2010.

50 P. FRANKOPAN 2012: 89.

51 A. A. VASILIEV 1952: 387–388.

je proživjeti duboke promjene od „marginalnih“ pa sve do aristokratskih slojeva. Dakle, koja je pozadina tog pokreta i što je sve sačinjavalo njegove temelje?

4.1 MILENIJSKI ENTUZIJAZAM

Početkom 11. stoljeća u Europu događaju se krupne socijalne, demografske i političke promjene. Dolazi do velikog rasta broja stanovnika, a samim time i razvoja gradova. U ekonomskoj sferi jača trgovinska razmjena. Politička scena je obilježena Grgurovom borbom za investituru⁵², ali i jačanjem moći Svetog Rimskog Carstva, te pokušajima smirivanja tenzija i pomirbe između zapadne i istočne crkve. Svi ovi procesi, kao i početak sustavnog protjerivanja Arapa s Iberijskog poluotoka i otoka Tirenskog mora, pridonijeli su općem entuzijazmu koji je i inače bio prisutan te povezan s 1000. obljetnicom Kristove smrti.⁵³

Među laicima dolazi do jačanja pobožnosti pa ne začuđuje da se Prvi križarski rat vremen-ski podudara s novim laičkim pokorničkim praksama i rastom broja hodočašća.⁵⁴ Osim milenijske obljetnice raspeća i smrti sina Božjega, na početku stoljeća stvari je uzburkala vijest iz Jeruzalema o razaranju bazilike Svetog groba od strane al-Hakima, fatimidskog kalifa što je protumačeno kao manifestiranje Antikrista koji je prorokovan pred drugi dolazak Isusa Krista.⁵⁵ Uz to Crkva je tijekom 11. stoljeća postala homogenizirana i moćna iznutra što je bio rezultat gregorijanske reforme koja je papinstvu osigurala svjetovni i vjerski primat. Promjena unutar duhovnosti Europljana bila je neizbježna.⁵⁶

Tomu su pridonijeli i pohodi koje ne definiramo kao „križarske“, ali su bili pokrenuti od strane Crkve.⁵⁷ U to ubrajamo progone i ratove protiv muslimana i raznih drugih „nevjernika“ na prostoru Španjolske i Baltika, a doprinos u takvim progonima rezultirao bi „spasenjem duše“. Time postupno nestaje redovnički monopol spasenja koje je sada moglo biti postignuto udovoljavanjem Bogu na laicima poznat način, nasiljem nad Njegovim neprijateljima.⁵⁸ Od velike važnosti je bilo i širenje te utvrđivanje feudalnog mentaliteta među europskom populacijom jer je odnos senior-vazal prenesen i na odnos laika i Boga koji postaje „vrhovni senior“.⁵⁹ Dužnost svakog kršćanina je borba za Božju čast, ali i Njegovu Obećanu Zemlju koja se tada smatrala okupiranom,⁶⁰ a svoje reperkusije je imala i porast važnosti obitelji što dovodi do istaknute uloge krvne osvete.⁶¹

Porastu nasilja pred sam Križarski rat pridonijele su i prirodne katastrofe od 1092. do 1095. koje su rezultirale pojavom epidemija i gladi.⁶² Već pretjerana urbanizacija dovela je do fenomena poznatog kao „dezorijentirana sirotinja“ zbog koje uslijed takvih teških godina dolazi do sve

52 Grgurova borba za investituru podrazumijeva papinu bitku s carem Henrikom IV. po pitanju prava imenovanja crkvenih velikodostojnika. O borbi za investituru V. više R. Collins, 2009, str. 212–216.

53 T. KARLOVIĆ 2020: 341–342.

54 Valja napomenuti kako se u isto vrijeme proklamira i oružani tip hodočašća u kojemu bi hodočasnici imali oružanu pratnju. – S. RUNCIMAN 1951: 79.

55 S. VUKOVIĆ 2020: 336.

56 S. VUKOVIĆ 2020: 337.

57 Više o razradi samog pojma „križara“ i „križarskog rata“ vidi M. TAMM 2013: 432–433.

58 U Porajnju tijekom prolaska križara evidentirani i masovni pogromi i ubojstva Židova.

59 S. VUKOVIĆ 2020: 345.

60 M. TAMM 2013: 438.

61 S. VUKOVIĆ 2020: 338.

62 A. A. VASILIEV 1952: 399.

češćih napada na posjede viših i bogatijih društvenih slojeva. U takvom ozračju među tom novom gradskom svjetinom koja je društveno neukorijenjena razvija se potreba za vlastitom društvenom ulogom. Katalizator takvom raspoloženju bila je pojava mesijanskih i milenarističkih u ovom slučaju križarskih pohoda.⁶³ Ono što se također treba uzeti u obzir je i povećana represija nad seoskom populacijom od strane sve jačih feudalaca, pa se pohod činio dobrom prilikom za bijeg od seniora koji su po odredbi Crkve morali u tom slučaju pustiti svoje podložnike.⁶⁴ Tako je izgledala pozadina propovijedanja pohoda u Svetu Zemlju koja je po pričama bila „zemlja meda i mlijeka“ stoga ne čudi mobilizacija velikog broja pripadnika nižih klasa koje će sačinjavati vojsku Petra Pustinjaka.⁶⁵

4.2 VIŠI (INTERESNI) SLOJEVI

Osim „dezorijentirane sirotinje“ na ekspediciju su se odlučili vitezovi i knezovi željni još veće slave i bogatstva. U jedanaestom vijeku dolazi do rađanja viteškog reda koji je predstavljao glavno oružje Katoličke Crkve čija je gregorijanska reforma i njezina mogućnost uporabe „opravdanog nasilja“ za ostvarenje duhovnih ciljeva povezala te dvije institucije.⁶⁶ Već u 9. stoljeću papa Lav IV. koji je uvidio popularizaciju rata među europskim velikašima propovijeda kako će svi koji umru za Boga primiti božansku nagradu u životu poslije smrti: vječni život u raju. Stoga, ne začuđuje činjenica kako već u 11. stoljeću postoji razvijena vjersko-ratna kultura među vitezovima za koje je smrt u bitci za Boga bila časna i predstavljala ideal. Takav mentalitet, zanimljivo nije postajao među pripadnicima bizantskog ratničkog sloja koji je više preferirao diplomatska i mirna rješenja, te koji nije bio upoznat s ratnom agresijom u punom smislu te riječi.⁶⁷

Neki od članova viših staleža nosili su skrivene i nereligiozne motive svog sudjelovanja u pohodu.⁶⁸ Takva jedna ličnost bio je Bohemund, tada najveći neprijatelj i mrzitelj Bizantskog Carstva te cara Aleksija koji je presudio normanskoj vojnoj i njegovom ocu Robertu početkom 80.-ih godina 11. stoljeća. Kako ćemo vidjeti vođa Normana postat će glavni nositelj antibizantske propagande i jedan od najpoznatijih sudionika Prvog križarskog rata.⁶⁹ Ratnička kultura, lov na slavu, nepregledne zemlje Bliskog Istoka, spasenje duše, velika blaga i avantura bili su glavni pokretači pripadnika viših slojeva u svjetovnom djelu europske civilizacije, no što je s Crkvom?

Jačanje crkve tokom 11. stoljeća omogućilo je postupni rast utjecaja papinstva. Sada su poglavari kršćanske vjere i drugi utjecajni pripadnici klera uz pomoć svog „moralnog autoriteta“ mogli oblikovati vlastiti *casus belli* i prilijepiti etiketu neprijatelja crkve na koga god su oni to htjeli. Glavna dva političko-socijalna mehanizma koja su toj instituciji omogućila mobilizaciju podrazumijevala su kažnjavanje onih koji se nisu odazivali na Božji poziv ekskomunikacijom ili interdiktom, te nagradu za udovoljavanje Gospodinu koje dovodi do „spasenja duše“.⁷⁰ Pojačana agresivnost crkve za rezultat je imala osnivanje militarističkih monaških redova koji su imali

63 S. VUKOVIĆ 2020: 343.

64 A. A. VASILIEV 1952: 397.

65 Albert od Aachena u djelu *Historia Ierosolymitana* navodi kako su se osim pobožnih laika i crkvenjaka, na stalne pozive Petra Pustinjaka odazivali i lipovi, preljubnici, ubojice, krivokletnici i pljačkaši. – S. VUKOVIĆ 2020: 340.

66 S. VUKOVIĆ 2020: 341.

67 S. RUNCIMAN 1951: 84.

68 C. KOSTICK 2008: 95.

69 N. L. PAUL 2010: 534.

70 A. LATHAM 2011: 238.

dvostruki cilj: očistiti dušu potragom za redovničkim idealima i istrijebiti neprijatelje Boga i Zemaljskog Kraljevstva. Za pripadnike takvih redova takva je služba bila ekvivalentna pomoći siromašnima i bolesnima, te za njih za razliku od vitezova, rat nije bio kulturološki imperativ već je to bio pobožni način života.⁷¹

Dakle, i među običnim pukom i među pripadnicima visokih slojeva dolazi do stvaranja podloge za jedan enorman i kompleksan pothvat. Sve što je nedostajalo je službeni poziv od strane najjače karike, pape Urbana II., osobe s političkim i vjerskim primatom.

4.3 MOBILIZACIJA

Papa Urban II. dugo je pripremao temelje za svoju zamisao. Prvo se usprotivio caru Henriku IV. tako što je primio njegovu odbjeglu ženu i sina čime si je omogućio politički primat nakon čega u ožujku 1095. odlazi u Piacenzu gdje se održavao crkveni koncil.⁷² Važni gosti sinoda bili su poslanici iz Konstantinopola koji su pred svim nazočnima, zajedno s papom, zahtijevali pojačanja i borbu protiv Kristovih neprijatelja.⁷³ Preklinjući za pomoć, poslanici iz Bizanta ostavili su dubok dojam na papu koji je odlučio reagirati. Taj plan realiziran je u srpnju kada Urban II. stiže u južnu Francusku kako bi održao crkveni koncil. Tamo je odmah počeo s propovijedanjem i osiguranjem podrške velikaša.⁷⁴ Već u kolovozu mogle su se čuti glasine o mobilizaciji pa ne čudi da je u istom mjesecu papa u samostanu u Clunyju najavio velike planove za predstojeći koncil u Clermontu.⁷⁵

Opisujući jade kroz koje prilazi „istočni patron kršćanstva“ papa je u Clermontu izazvao zgražanje i empatiju okupljenih slušatelja. Najvažniji od tih slušatelja bili su prisutni velikaši u kojima je papa vidio korisne katalizatore, tj. regrute vojnika.⁷⁶ Pozivi su odaslani po cijeloj Europi, a o križarskom pohodu propovijedao je svaki pripadnik klera među kojemu je bio i poznati Petar Pustinjač. Upravo se on postavio na čelo tog „pred-va“ pa tako možemo govoriti o „Seljačkoj vojni“ i „Velikaškoj vojni“ čije su konstrukcije, unutrašnje stanje i organizacija kompleksna tema pa se rad stoga njima neće baviti. Općem entuzijazmu i motiviranosti pridonijela je i kiša meteorita u travnju 1095. godine.⁷⁷

5. BIZANTSKA PERCEPCIJA PRVE KRIŽARSKE VOJNE

Susret Bizantinaca i Latina iznjedrio je mnoge neočekivane posljedice, a razlike su se nastavile produbljivati stoljećima poslije. Bilo kako bilo, pred križarski pohod Bizant je održavao dobre veze sa Zapadom unatoč raskolu čiji se odjeci u drugoj polovici 11. vijeka u više navrata pokušavaju anulirati. Spomenuta vjerska shizma nije utjecala ni na sklapanje političkih saveza

71 A. LATHAM 2011: 239.

72 Žena Henrika IV., Eupraksija-Adelaida i sin Konrad bili su umiješani u zavjeru protiv cara Svetog Rimskog Carstva. Više o ovoj temi v. I.S. Robinson, 2000, *Henry IV. of Germany 1056. – 1106.*, New York: Cambridge University Press, 2004. i S. RUNCIMAN 1951: 101–102.

73 U tom trenutku, Carstvo se nalazilo u još gorjoj situaciji jer je iznutra bilo duboko uzdrmano Diogenovom zavjerom 1094. godine. – P. FRANKOPAN 2012: 99.

74 Urban II. sastajao se s pripadnicima francuskih plemenitaša individualno, a najviše mu je značila podrška Rajmunda Tuluškog – P. FRANKOPAN 2012: 101.

75 S. RUNCIMAN 1951: 106.

76 P. FRANKOPAN 2012: 110.

77 S. RUNCIMAN 1951: 115.

ponajviše putem dogovorenih tj. diplomatskih brakova istočnog i zapadnog plemstva. Odnosi su bili izrazito kompleksni uzimajući u obzir promjenjivu bizantsku politiku i mozaik manjih središta moći u latinskom svijetu.⁷⁸

5.1 SKAKAVCI

Prvi val križara došao je na granice Istočnog Rimskog Carstva već u srpnju 1096. godine, a predvodio ih je već spomenuti Petar Pustinjak iz Amiens.⁷⁹ Pristigla rulja u punom smislu te riječi nije ličila na vojsku već na čopor nasumice odabranih ljudi koji nisu poznavali disciplinu. Tomu nije išao u prilog ni problem s opskrbom „Seljačke križarske“ pa su se pripadnici iste već u Ugarskoj i na Balkanu odavali pljački i otimačini.⁸⁰ Ana Komnen u svojoj *Aleksijadi* prenosi kako je ljudi bilo više nego zrnaca pijeska ili zvijezda na nebu: „(...)Na svakoj cesti koja je vodila iz Dacije prema Konstantinopolu bilo je muškaraca, žena, djece i staraca koji su nosili palmine grane i križeve. (...)“.⁸¹

Dolasku prvog vala križara u svako mjesto, kako Ana Komnen navodi, uvijek je prethodila najezda skakavaca koji nisu radili štetu na usjevima pšenice već samo na vinovoj lozi što je među narodom protumačeno kao znak da se Latini neće miješati u unutarnje političko stanje i ustrojstvo, već će svu svoju moć i snagu preusmjeriti na barbare (Muslimane) koji su postali „sluge pijanstva, vina i Dioniza“. Ana Komnen piše kako su ipak zbog saznanja o zvjerstvima križara na svom putu prema Svetoj Zemlji, svi stanovnici Carstva, od onih najnižih pa do najviših slojeva bili svjesni „netipičnosti“ ove vojne koja je pred zidine prijestolnice došla sredinom ljeta.⁸²

Aleksije se odlučio bolje upoznati i dogovoriti o daljnjim akcijama s vođom križarske vojske, Petrom Pustinjakom.⁸³ Car ga je savjetovao o vojnoj strategiji protiv Turaka te mu je predložio da pričeka dolazak drugog vala križara. Međutim, Pustinjak ga nije poslušao.⁸⁴ Odmah potom uslijedio je prijevoz Latina na suprotnu obalu Bospora, točnije u blizinu grada Helenopolisa. Vojna nije bila dugotrajna jer je već nakon nekoliko dana doživjela svoj kraj u bitci s Turcima u blizini sela Drakon; nedisciplinirana rulja nije bila dorasla uvježbanim Seldžucima.⁸⁵ Čuvši za pokolj križara, kako Ana piše, car je odmah naredio da se pohita u pomoć poraženoj Petrovoj „vojsci“ kojeg je car ukorio rekavši mu da „pljačkaši i otimači zbog svojih dijela nisu ni zaslužili vidjeti Obećanu Zemlju“ te kako je njihov poraz „iskaz Božje volje“.⁸⁶

5.2 „ALEKSIJE, PAZI ŠTO ŽELIŠ!“

Povjesničari su sigurni u jedno, car Aleksije se nije nadao da će iz njegove molbe za pojačanjima proizaći pohod dotad neviđenih razmjera. Čak i Ana Komnen priznaje da je vijest o dolasku velikog broja ljudi iznenadila njenog oca koji je baš u to vrijeme bio u pohodu protiv Seldžuka, pa je požurio

78 A. KAZHDAN 2001: 84.

79 Petar i njegovi sljedbenici krenuli su na put 12. travnja 1096. godine iz Kolna. – S. RUNCIMAN 1951: 121.

80 G. OSTROGORSKI 2002: 190.

81 O putovanju i organizaciji tzv. „Narodne križarske“ V. više C. KOSTIC 2008: 95–110.

82 S. RUNCIMAN 1951: 128.

83 Moderne brojke kreću se oko 20.000 sudionika. – J. FRANCE 1994: 136.

84 Razlog Petrovog neprihvatanja prijedloga nije bio osobne naravi već je bio rezultat gubitka Petrovog prvenstva među svojim sljedbenicima koje je pripalo Rainaldu – P. FRANKOPAN 2012: 123.

85 S. RUNCIMAN 1951: 131.

86 A. KOMNEN: *Alexiad*, X, 178

brže bolje obavijestiti svoje zapovjednike da budu u stanju pripravnosti kako bi mogli zajedničkim snagama krenuti na istok.⁸⁷ Međutim vidjevši stanje i organizaciju Petrove rulje Aleksijske nije bio oduševljen jer to nije bila vojska kakvu je on htio i kakvu je proteklih godina njegova propaganda pokušala formirati.

Careve želje i zahtjevi posebno su oblikovani. Dvor nije htio „dobru volju“ već je u redovima pojačanja sa Zapada, kako je on to zamislio, htio vidjeti blještave vitezove i ljude sposobne za borbu. I sam je papa pratio carevu agendu pa tako J. R. Smith zaključuje kako papa zabranjuje odlazak u Svetu Zemlju onima koji su nesposobni za borbu.⁸⁸ Nadalje u jednom pismu čiji sadržaj iznosi P. Frankopan, a kojeg je papa poslao samostanu u Vallombrosi istaknuto je kako su samo vitezovi kadri osloboditi Jeruzalema i obnoviti tamošnju kršćansku slobodu. Papinu propagandu vođenu iz Konstantinopola pratili su i ostala velika Crkvena lica čije su riječi s oltara također propovijedala o „velikaškoj“ vojsci.⁸⁹

Razlog „razočaranja“ treba tražiti u propagandi cara i njegovog dvora koji, možemo zaključiti nije bio svjestan snage samog pojma Jeruzalema. Urban i Aleksijske njegovali su međusobnu komunikaciju tijekom koje je papa obavještavao cara o događajima na Iberskom poluotoku. Tamo su kasnih 1080.-ih i ranih 1090.-ih nastajale priče o hrabrim vitezovima i njihovim podvizima protiv Muslimana, a takvu sliku su papa i car mogli zamisliti i prenijeti na planirani pohod u Malu Aziju i Bliski Istok. Stalno spominjanje Jeruzalema i stravične priče o ugrozi kršćanstva na Istoku prenijele su se na sve strane.⁹⁰

Problemima s prvim valom križara tu nije kraj. Rim i Konstantinopol imali su utvrđen datum polaska vojske koji je zakazan za 15. kolovoza, na dan Velike Gospe čime je Carstvo dobilo više vremena za pripremu svojih resursa.⁹¹ Ovdje je važno istaknuti kako je komnenski dvor bio donekle upoznat s okvirnim brojkama „velikaških“ križara što je omogućeno papinim prisustvom i izravnoj komunikaciji s plemstvom u Francuskoj. Dobro razrađeni plan od strane Aleksija i Urbana II. zasjenjen je nenadanim „tsunamijem“ na čelu s Petrom koji je, kako smo mogli vidjeti, došao do zidina Konstantinopola već 1. kolovoza.⁹²

Unatoč pohodu propagiranog u liku „Velikaške vojne“ od strane carstva i Rima, Bizant je isprva dobio nedisciplinirane trupe. Sudionici Petrove vojske nisu se ustručavali pljačkati i paliti imovinu kršćanske braće, ali i to je ubrzo postala prošlost. Došao je trenutak ugošćavanja zapadne vlastele i velikaša, vrsnih latinskih ratnika plemenite krvi. Je li to napokon bilo istinsko ostvarenje carevih želja?

5.3 CARU CAREVO

Aleksijske je dao sve od sebe kako bi na dolazeće velikaše ostavio dobar dojam. Neki poput Godfrida od Bouillona, su dobili dozvolu za opskrbu ljudstva⁹³, a uz to dvor ih je na njihovom putu bogato darivao novcem. Car Aleksijske se nije ustručavao iskoristiti križare za svoje interese na njihovom

87 A. KOMNEN: *Alexiad*, X, 177

88 J. RILEY-SMITH 2001: 24.

89 P. FRANKOPAN 2012: 112.

90 P. FRANKOPAN 2012: 113.

91 S. RUNCIMAN 1951: 109.

92 P. FRANKOPAN, 2012: 113–114.

93 Više o Godfreyu od Bouillona v. A. A. VASILIEV 1952: 405.

putovanju prema prijestolnici. Tako je Raymond od Toulousea, u dogovoru s carem, porazio Bodina u Srbiji i izručio ga Bizantu.⁹⁴ Na svom putu pripadnici tog „drugog vala“ opskrbljivani su pšenicom, vinom, uljem, pa čak i životinjama za zabavu kao osobnim poklonom darežljivog cara.⁹⁵ Za Bizant olakotne okolnosti su što je gospoda sa Zapada pristizala jedna po jedna, različitim putevima i u različito vrijeme što je pomoglo zemlji da lakše izdrži prekomjerni pritisak.⁹⁶

Lukavi državnik, kao i njegov dobar prijatelj papa su bili svjesni kako je pokrenut veliki mehanizam koji će biti teško održavati, pogotovo s toliko međusobnih rivala.⁹⁷ Latinima se od strane pape prešućivala jedna jako važna informacija: car je na čelu pohoda i svi drugi su njemu podređeni.⁹⁸ Sukladno tomu, caru se valjalo zakleti na odanost i priznati njegov vrhovni autoritet što nije bilo pravo nekim pripadnicima plave krvi. Tu su caru u prilog išli postupni dolasci Latina jer mu je to omogućilo dvije stvari: individualne razgovore s knezovima i izbjegavanje ranog stapanja križarske vojske tj. njezino jačanje.⁹⁹ Nemoguće je doći do zaključka kako je car percipirao zapadnjake kao oružje u vlastitoj borbi, a dojmu careve ljubavi i darežljivosti treba prilaziti s oprežnošću. Ana Komnen prenosí kako je njezin otac bio svjestan ljubavi koju su zapadnjaci gajili prema novcu i svemu materijalnom.¹⁰⁰

Osim koristi u vojnim ciljevima, Aleksije je u dolasku vojski vidio i poticaj za ekonomiju njegovog Carstva poglavito u nadolazećoj aristokraciji. Osim što je križarima (na kraju neuspješno) osigurao stabilnost cijena,¹⁰¹ car im je dao pravo da kupuju od lokalnog stanovništva, ali i da vrše prodaju. Usko povezano s opskrbom Zapadnjaka bila je i razmjena novca što nas dovodi do pitanja: „Jesu li Bizantinci prihvaćali kovani novac koji je dolazio iz latinskog svijeta?“. Arheološka istraživanja s prostora Male Azije i Balkana pokazuju kako je isti strani kovani novac vrlo brzo rastopljen u domaću valutu koja je stanovništvu bila puno pouzdanija.¹⁰² Već spomenute carske donacije crpile su državni fisk i punile sve praznije latinske blagajne, ali su u drugu ruku potakle intenzivniju cirkulaciju novca, proces pogodan za rast i boljitak svake ekonomije pa tako i bizantske. Kako će se uspostaviti, Aleksijeva križarsko-ekonomska politika neće imati dugotrajne posljedice.¹⁰³

Isti ti aristokrati su pri kraju 1096. počeli dolaziti u Konstantinopol, a prvi koji je došao na dvor je bio Hugo, brat francuskog kralja Filipa I. i grof od Vermandois.¹⁰⁴ Njegov je dolazak natjerao Aleksija da zaključi svoj pristup prema velikašima. Ponukan iskustvom s Balliolom i karakterom Zapadnjaka bio je uvjeren kako je glavni cilj križara osvajanje zemlje, ali nije se pretjerano obazirao na to. S. Runciman drži kako je najvažnija stvar za cara bila da se povrate interesni bizantski teritoriji koji su osvojeni od strane Seldžuka, a što će kneževi raditi na području koje nema vitalnu važnost

94 P. FRANKOPAN 2012: 114–116.

95 O broju vojnika „Velikaške vojne“ vidi v. J. FRANCE 1997: 127–136.

96 P. FRANKOPAN 2012: 117.

97 U ranoj križarskoj povijesti viteškog stalež je slojevit a članstvo u toj klasi nije čvrsto fiksirano tj. zagarantirano, pogotovo u trogodišnjoj ekspediciji. – C. KOSTICK 2008: 186.

98 P. FRANKOPAN 2012: 111.

99 M. ANGOLD 2008: 622.

100 A. KOMNEN; *Alexiad*, X, 178.

101 A. E. LAIOU 2001: 167.

102 U prilog tomu ide i činjenica kako je većina tad novog novca kovana odmah nakon kršćanskog osvajanja Palestine i Sirije.

103 A. E. LAIOU 2001: 168–169.

104 S. RUNCIMAN 1951: 142.

za Carstvo nije ga bilo briga.¹⁰⁵ Monarhu je ipak bilo esencijalno da velikaši polože lensku zakletvu i priznaju njegovo vrhovništvo u tom pohodu što je Hugo i napravio.¹⁰⁶ Nakon kneza od Vermandois, točnije 23. prosinca pred glavni grad dolazi Godfrey, predvodnik mnogo jače sile no one njegovog sunarodnjaka.¹⁰⁷

Godfrey od Bouillona nije namjeravao tako lako pasti pred carem, pogotovo kada su iz redova preostale Petrove vojske došle vijesti kako je za njihov poraz kriva bizantska izdaja.¹⁰⁸ U prilog pronalasku rješenja nisu išle ni vijesti o utamničenju kneza Huga. Dvor je zbog takvih glasina odlučio poslati samog Huga u diplomatsku misiju kod Godfreyja ali ni to nije ponukalo grofa da promjeni mišljenje.¹⁰⁹ Aleksije je bio bijesan, pa se stoga odlučio na uskraćivanje opskrbe zbog čega Godfreyev brat, budući kralj Jeruzalema Baldwin, pustoši predgrađe prijestolnice. U ožujku 1097. na dvor stižu vijesti o dolasku još jedne križarske vojske što je nad vladarom stvorilo još veći pritisak. Novo uskraćivanje zaliha rezultiralo je napadom na prijestolnicu. Upitno je jesu li križari napali Konstantinopol kako bi pritislili dvor ili kako bi zatočili cara. Opće zgražanje među Bizantincima izazvano je činjenicom da se napad odvio se na Veliki tjedan.¹¹⁰ Na kraju su tek nekoliko tjedana od tog napada, tj. nakon jedne brze intervencije carske vojske, Godfrey i njegov brat pristali postati vazali cara.¹¹¹

Sljedeći koji su pristali na polaganje lenske zakletve bili su Godfreyevi vazali. Aleksije nije dopustio spajanje dviju vojski dok god kneževi vazali ne polože zakletvu. Upravo na toj ceremoniji kojoj su nazočili Godfrey i Baldwin dogodio se veliki eksces. Jedan od križarskih vojnika samovoljno je sjeo na carsko prijestolje i izazvao zgražanje domaćina, ali i ostatka gostiju. Začudo, njegov postupak nije razljutio cara već ga je upravo suprotno motivirao da uđe u razgovor s dotičnim vojnikom o ratnoj strategiji protiv Turaka te se tako pokaže mudriji i sposobniji vođa vojske od svih okupljenih.¹¹² Upravo ovaj događaj ocrtava odnos Latina prema Bizantu. S. Runciman je zaključio kako su velikaši bili očarani izgledom palače; civiliziranošću dvorjana i čistoćom prostorija, savršenstvom ceremonija ali ih to nije spriječilo da na domaćine gledaju s određenom dozom animoziteta.¹¹³ Ipak, car je dobio što je htio. Međutim, tu nije bio kraj mukama sve nestrpljivijem Aleksiju. Trebalo je ugostiti stare neprijatelje, Normane.¹¹⁴

Južnotalijanski Normani su bili predvođeni Bohemundom i njegovim nećakom Tankredom. Vođa Normana činio se najvećom prijetnjom bizantskoj vlasti i ostalim stanovnicima jer su ožiljci koje su normanska haranja ostavila još bili vidljivi i prisutni u njihovom sjećanju. Bohemund se, suprotno očekivanju, ispočetka postavio prijateljski prema Aleksiju. Ta njegova maska ne smije zavarati jer je normanski knez bio vođen vlastitim interesima i kalkulacijama: bio je svjestan kako je

105 *A History of the Crusades: The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem*

106 Hugo nije dao zakletvu samo svojom voljom, već izgleda da je bio natjeran na to putem ograničavanja njegove slobode što će doći do ušiju Godfreyja i dati mu dati opravdanje da opustoši područje Selimbrije (iako se čini da je među Godfreyevim snagama došlo do krize discipline) – S. RUNCIMAN 1951: 149.

107 P. FRANKOPAN 2012: 130.

108 Razlog poraza 21. 10. 1096. u bitci kod Dracona (u kojoj je sudjelovalo pretpostavlja se oko 20.000 ljudi) je bila nestrpljivost Geoffreya Burela koji je inzistirao da se „Narodna vojska” sukobi čim prije s Turcima. – S. RUNCIMAN 1951: 131.

109 S. RUNCIMAN 1951: 149.

110 A. KOMNEN: *Alexiad*, X, 184

111 P. FRANKOPAN 2012: 133.

112 A. KOMNEN *Alexiad*, X, 183.

113 S. RUNCIMAN 1951: 153.

114 S. RUNCIMAN 1951: 152–153.

Carstvo jako i korisno za vojnu, a postavi li se kao prijatelj cara i njegov predstavnik među velikašima mogao je kontrolirati daljnje operacije. Zato je besramno nakon polaganja zakletve predložio caru da ga proglasi zapovjednikom istočne carske vojske pa se vladar našao u nezahvalnoj situaciji; bio je sumnjičav prema opasnom Bohemundu, međutim trebao mu je dobar odnos s njim. Aleksije mu je u tu svrhu dao lukav odgovor kako je rano za takva proglašenja, ali da ne sumnja kako će vođa Normana svojim zalaganjem i hrabrošću to zaslužiti.¹¹⁵ Tako je Bohemund potaknut i od samog cara da njeguje prijateljski odnos.¹¹⁶

Sad kad je najveća opasnost prošla, car je mogao odahnuti. Dodatno su ga razveselile vijesti o dolasku njegovog starog prijatelja Raymonda od Toulousea.¹¹⁷ Usprkos početnoj ushićenosti došlo je do velikih komplikacija. Grofova vojska je za vrijeme njegovog odsustva pljačkala okolna sela zbog čega se našla na meti puno spremnijih bizantskih trupa. Uz to, Raymondovo jamstvo prvenstva među križarima bilo je klimavo. Naime, za potvrdu prvenstva grofu je trebao papin poslanik, biskup Le Puy koji tad nije bio prisutan u Konstantinopolu.¹¹⁸ Da bi stvar bila još gora počele su kružiti glasine kako će car dati vojno vrhovništvo na istoku u ruke Bohemunda. Dakle, kleknuti pred cara značilo bi priznati Bohemundovu vrhovnu vlast nad križarskom vojskom što je Raymondu bilo neprihvatljivo. S tim na pameti Raymond je zamolio cara da stane na čelo vojske što je ovaj odbio zbog problematičnog stanja zemlje. Kompromis je ipak postignut posredstvom pridošlog Le Puya i normanskim prelaskom preko Bospora, a za rezultat je imao modificiraniju i manje obvezujuću zakletvu koja je zadovoljila vladara.¹¹⁹

Hugu, Godfreyu, Bohemundu i Raymondu ubrzo su se priključili i Robert od Normandije, Stjepan od Bloisa te Balduin od Alost koja davanje lenske zakletve caru nije predstavljalo veliki problem. Ne smije izostati i svijest o „čudu bizantske organizacije“ koja je između ljeta 1096. i početka proljeća 1097. uspješno prebacila, procjenjuje se čak oko 100.000 duša. Car je uspio izvući, za sebe vitalne lenske zakletve, osim one Raymondove naravno.¹²⁰ Aleksije se nije puno obazirao, a niti je bio svjestan primjene tih zakletvi u praksi; najvažnija mu je jurisdikcijska potvrda njegovog vrhovništva. Uz to nije izostao ni dojam koji je boravak križara ostavio na njih; bizantska pomoć je neophodna i prijeko potrebna.¹²¹ Možemo zaključiti kako je car bio zadovoljan dogovorom s križarima. Bitno za Aleksija je bilo i održavanje prioriteta interesa njegove države. Drugim riječima nije htio da dođe do prevage plemićkih interesa, barem dok se ne oslobode bizantska interesna područja. On je, kao i njegovi podložnici bio uvjeren kako dobrobit kršćanstva uvelike ovisi o Kršćanskom Carstvu.¹²²

No govoreći o percepciji Bizantinaca na križare treba se, barem koliko to izvori dopuštaju, zapitati kako je običan puk doživljavao rijeke ljudi iz njima nepoznatih krajeva.

115 Ana Komnen držala je kako je Bohemund osoba bez slavnih predaka, novca i vojske. – A. KOMNEN: *Alexiad*, X, 188–189

116 S. RUNCIMAN 1951: 158–159.

117 Aleksije je bio svjestan tko je Raymond: knez jedne od najbogatijih francuskih pokrajina i velikaš koji je krvnim vezama bio povezan s aragonskom kraljevskom kućom. Uz to Raymond je jedini knez s kojim je Urban II. osobno razmijenio ideje o pohodu na Svetu Zemlju i prvi koji se zakleo da će tamo provesti čitav svoj život pa je iz toga proizlazilo njegovo primat nad svim drugima. – S. RUNCIMAN 1951: 163.

118 P. FRANKOPAN 2012: 110.

119 Više o Raymondovoj zakletvi V. S. RUNCIMAN 1951: 163.

120 Raymond je uživao popularnost među bizantskim višim slojevima jer je smatran za poštenog i ogleđenog kršćanina, a divila mu se čak i princeza Ana. – A. KOMNEN: *Alexiad*, X, 190

121 S. RUNCIMAN 1951: 164–170.

122 S. RUNCIMAN 1951: 171.

5.3.1 ..., A NARODU?

Sveprisutni problem izrazio slabe dokumentiranosti o životu i osjećajima običnog puka dodatno otežava ovu temu. Teško je zamisliti što su stanovnici Carstva, pri tome mislim na seljake, građane i vojnike, mislili o nadolazećim Latinima pa se možemo poslužiti određenim događajima koji su putem preživjelih izvora ostali zapamćeni. Trgovačko građanstvo je, kao i uvijek, pokušavalo izvući najveći mogući profit, a to su postizali povećanjem cijena svojih dobara koji su križarima bili vitalni. O tome je pisao Robert Redovnik¹²³ koji se požalio na previsoke cijene hrane.¹²⁴ Takva politika trgovaca odvijala se unatoč carskoj, tj. državnoj intervenciji po pitanju fluktuacije cijena pa se stoga može govoriti o zakonskim prekršajima. Nadalje, profit su trgovci ujedno podebljavali i primjenom nepravilnih mjera i korištenjem neispravnih vaga, pa čak i utjecanjem na kvalitetu same hrane, poput kruha, koju su prodavali.¹²⁵

Što se tiče seljaka zabilježeno je kako su i oni izlazili na tržište, tj. tržnice kako bi direktno prodavali svoju robu, te su oni kao i profesionalni trgovci iskorištavali formiranje cijena na licu mjesta. Međutim postojala je i po seljake loša strana dolaska križara. Slušajući vijesti o krađama, paležima i otimanjima seljaci sigurno nisu ostali ravnodušni pa se može govoriti o kolektivnom osjećaju nesigurnosti u pojedinim područjima. Takvo jedno područje je i teritorij oko grada Kastorije. Izvješće iz toga grada prenosi A. E. Laiou govoreći kako stanovnici namjerno nisu htjeli prodavati svoje proizvode križarima zbog sumnje u njihove istinske motive.¹²⁶ Usprkos mjestimičnim konfliktima s križarima nailazimo i na prijateljski stav prema Latinima. Takav primjer ostao nam je zabilježen u pisanju povjesničara Alberta od Aachena.¹²⁷ On prenosi kako su stanovnici Filipopolisa s radošću dočekali Petrove križare, a nakon što su im ovi opisali svoje jade kroz koje su prošli na putu, ali i razlog zbog kojeg odlaze u Svetu Zemlju, darovani su im konji, magarci, perad i velika svota novca.¹²⁸

Bizantska vojska dijelila je istu sumnjičavost prema križarima kao dio stanovništva.¹²⁹ Naime, pripadnici vojske su proveli najviše vremena s Latinima za razliku od seljaka ili građanstva koje je Zapadnjake viđalo samo u prolazu. Prvi jaz koji se pojavio bio je uvelike suprotni ratni mentalitet jer je za razliku od ratno-glorificirajućih Latina, bizantska ratna kasta njegovala pojam mira.¹³⁰ Carski vojnik nije bio tretiran kao ubojica, a njegova profesija nije mu donosila slavu.¹³¹ Nadalje, Romeji nisu bili upoznati s „križarskom“ ideologijom ili vjerskim zanosom. Koncept „Svetog rata“ koji se pojavljuje s Heraklijem preživio je u sjećanju Bizantinaca, ali je on

123 *Historia Hierosolymitana*, v. više Robert the Monk, *Historia Hierosolymitana*, prevela i uredila Carol Sweetenham, Aldershot: Ashgate, 2005.

124 Više o fluktuaciji cijena V. A. E. LAIOU 2001: 167.

125 A. E. LAIOU 2001: 166–167.

126 A. E. LAIOU 2001: 163–166.

127 *Historia Ierosolimitana*, v. više Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, preveo i uredio S. Edgington, Oxford: Clarendon Press, 2007.

128 Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, I, 278–282.

129 Pod ovim pojmom „bizantske vojske“ misli se samo na vojnike rođene unutar granica Istočnog Rimskog Carstva, dakle bez stranih plaćenika.

130 Bizantska povijest je prema S. Runcimanu neukaljano agresivnim ratovima. Primjeri kojima podupire svoju tezu navodi Justinijanovo oslobađanje naroda od nevjerničkih vladara, Bazilijev rat s Bugarima kako bi se oslobodili carski teritoriji i odmakla opasnost od prijestolnice. – S. RUNCIMAN 1951: 83.

131 S. RUNCIMAN 1951: 84.

bio usko vezan s interesima države.¹³² Takav „Sveti rat“ ovisan uvelike od strane državnih interesa poticao je careve poput Nikefora Foke, Ivana Cimiska i Bazilija II. da povrate Jeruzalem za razliku od Aleksija I. koji u osvajanju cijele Sirije i Palestine nije vidio nikakav po carstvo isplativ cilj pa je njegov fokus ostao usmjeren na područje Male Azije i Sjeverne Sirije.¹³³

Izuzev mentaliteta i motiva križara, Bizantinci su začuđivale i vjerske razlike, ponajprije ratobornost rimokatoličkih svećenika. Kler pravoslavne Crkve bio je znan po svojoj toleranciji, mirnom životu i asketizmu što nije bio slučaj na Zapadu. Tako nam Ana Komnen prenosi okršaj Latina s Bizantincima koje su križari zamijenili za sirijske gusare: „(...)U jeku borbe najžešći Latin je bio svećenik čija je halja bila namočena tuđom krvlju jer njihove svećeničke dogme nisu kao naše, istinske i kantske: „Ne diraj, ne kušaj, ne rukuj! Jer ti si posvećen.(...)““¹³⁴ Još jedna stvar je duboko iznenadila carske vojnike: samostrel. Taj u ono doba novi izum bio je karakterističan za vojske zapadne Europe, međutim ne i za grčku. Samostrel je Bizantincima bilo stravično i „nasilno“ oružje jer je za razliku od njima uobičajenih lukova i strijela iz blizine uništavalo štitove te penetriralo u oklop vojnika. Bilo je namijenjeno samo za ubijanje neprijatelja zbog čega ga Ana naziva „vražjim oružjem iz pakla“.¹³⁵

Bilo kako bilo s takvim stavovima među pukom, križari i Bizantinci zajedno su krenuli u pohod protiv turske opasnosti. U Carstvu je zavladao ushićenje zbog skorog sloma Seldžuka i povrata onoga što pripada Istočnom Rimskom Carstvu.

5.4 METASTAZE

Kršćanska vojska imala je vrijedan početni zamah koji je odmah urodio plodom zajedničkim oslobođenjem Niceje, prijestolnice seldžučkog emira.¹³⁶ Već je spomenuto kako se sam car nije odlučio na osobno vođenje vojske već je na taj položaj imenovao čovjeka od velikog povjerenja, zapovjednika Tatikija.¹³⁷ Aleksijev miljenik pratio je upute cara koje su kao taktiku odredile okruživanje Turaka. Križari su se trebali probiti kroz Anatoliju i uspostaviti nadzor nad sjevernim dijelom Sirije, Eufratom i Cilicijom. Drugim riječima dvor je iskorištavao križare u svoju korist kako bi oslobodili zemlje u kojima postoji velika mogućnost tj. preživjeli temelji za uspostavu carske vlasti.¹³⁸

Nažalost krajem ljeta 1097. došao je i kraj međusobne suradnje, a jedan od kamena smutnje bila je Antiohija. Naime, tijekom teškog pohoda kroz Anatoliju i opsade Antiohije dolazi do promjene križarske ideologije koja je s bizantsko-križarske suradnje postupno poprimila izričito antibizantsko obilježje. Situaciju nije poboljšao ni odlazak Tatikiosa i njegovih snaga usred opsade Antiohije što je doprinijelo širenju osjećaja bizantske izdaje. Nakon što su se našli okruženi od strane Turaka tokom opsade grada, Zapadnjaci su očekivali slamku spasa od cara odnosno pojačanja, no to se nije

132 Prvi veliki vjerski sukob Bizantinci su vodili pod carem Heraklijem. Naime, on je 630. godine poveo vojsku u Jeruzalem ne bi li ga oslobodio od nevjerničkih, tj. perzijskih ruku. Rat je shvaćen kao sukob kršćana i krivovjernih a tomu je pridonio i svečani čin podizanja Svetog križa u Jeruzalemu. – G. OSTROGORSKI 2002: 52.

133 A. A. VASILIEV 1952: 403.

134 A. KOMNEN: *Alexiad*, X, 182

135 A. KOMNEN: *Alexiad*, X, 181–182

136 Već pri opsadi Niceje car Aleksije nije poslao neku veliku vojsku već se većinom oslonio na križare. – J. FRANCE 1994: 144.

137 Zapovjednik Tatiokios bio je carev prijatelj još od djetinjstva. Tokom cijelog svog života ostao je lojalan Aleksiju I., a potvrdu svoje vjernosti dokazao je tokom Diogenove urote protiv cara čije povjerenje prema Tatikiosu tad postaje definitivno. Zato ne čudi kako je Aleksije Tatikiosu povjerio restauraciju carske vlasti u Anatoliji. – P. FRANKOPAN 2012: 144.

138 M. ANGOLD 2008: 623.

dogodilo.¹³⁹ Ovaj događaj obavljen je tamom jer je dvor zapravo organizirao spasilačku misiju, no onda je došlo do sudbonosnog susreta kod Filomeliona. Tamo su bizantske trupe naišle na dvojicu zapadnjačkih velikodostojnika koji su bježeći iz Antiohije, Aleksijevoj misiji prenijeli kako je cijela križarska vojska razbijena zbog čega se odustalo od spašavanja.¹⁴⁰

Nesretno po Bizant, Antiohija je uz najveće zalaganje Bohemunda i njegovih Normana napokon pala pred križarskim napadima.¹⁴¹ Taj grad u sjevernoj Siriji predstavljao je centar bizantskih djelovanja na istoku zbog čega je Konstantinopol očekivao predaju grada grčkim vlastima. Primat nad Antiohijom pripao je Bohemundu, dok su se svi potencijalni saveznici cara nakon kraja opsade zaputili prema Jeruzalemu. Vođa Normana prigrabio se bogatstva i sljedbenika da bi potom odbio predaju grada te se od prividno dobroćudnog saveznika carstva pretvorio u njegovog neprijatelja željnog ničeg drugog nego slave, bogatstva i propasti Carstva.¹⁴²

Otvoreno neprijateljstvo za posljedicu je imalo carevo osvješćivanje (ali i za narod među kojemu se pronio glas o situaciji na Istoku) koji je shvativši što Bohemund zapravo namjerava u Antiohiju poslao vojsku. Čak pet godina Bohemund je mirno upravljao gradom, no onda je uslijedila opsada bizantske vojske.¹⁴³ Prvi je korak bilo zauzeće lučkog grada Latakije i izravni pritisak na obližnju metu, Antiohiju. Opsada grada ponukala je kneza na bijeg i potragu za pojačanjima prije čega je na čelo grada postavio svog nećaka Tankreda.¹⁴⁴ Tad izranja još jedan veliki problem za bizantski dvor koji su Normani iskoristili. Na papinskoj stolici 1099. Urbana II. je naslijedio papa Paskal II. (1099. – 1188.) s kojim Aleksije nije imao posebne konekcije. Takvo stanje stvari omogućilo je Bohemundu papinu podršku, ali i onu francuskog kralja i njegova punca Filipa I. (1060. – 1108.).¹⁴⁵

Istočno Rimsko Carstvo još jednom se našlo okruženo neprijateljima, dojučerašnjim saveznicima i iako moćnije no s početka devetog desetljeća prošlog stoljeća, takve okolnosti nisu dopustile da se rekonkvista cijele Male Azije potvrdi. Ne može se prikriti činjenica da je glavni cilj novog normanskog pohoda bio sukob s Aleksijem. Nadalje, ovaj pohod imao je križarski tribut jer je napadače pod (od strane pape darovanom) zastavom Svetog Petra pratio i njegov službeni legat. Suvremenik ovih događaja, Bartlof iz Nangisa smatra da je Paskal II. time službeno postavio Bohemunda kao vođu „Kristove vojske“.¹⁴⁶ Situacija se dodatno pogoršala kada se pod opsadom 1107. našao bizantski Drač, no srećom za Aleksija, papa je povukao svoju podršku a neprijatelj se našao u okruženju.

Vođi osvetničke i nove križarske vojske nije preostalo ništa drugo nego moliti za mir koji je potvrđen 1108. godine u Devolu. Prema odredbama mira Bohemund je priznao cara za svog seniora te se obvezao na predaju Antiohije. Klauzule su ostale samo mrtvo slovo na papiru jer Tankred nije pristao na predaju kneževine i grada Bizantu. Nadalje, carstvo je po svemu sudeći bilo nesposobno suprotstaviti se uljezu prvotno zato što je većina carskih trupa povučena iz Sirije i

139 Osim bizantske pomoći, križare su u opsadi Antiohije opskrbljivali i brodovi iz Pise, Venecije, Genove i Engleske. – J. FRANCE 1994: 209.

140 M. ANGOLD 2008: 623.

141 Mnoge su priče o Bohemundovom osvajanju Antiohije, a jedna od njih govori kako se Bohemund sprijateljio s Firuzom, zapovjednikom jedne od gradskih kuli s vratima. – P. FRANKOPAN 2012: 161.

142 M. ANGOLD 2008: 623.

143 Bohemund je smatrao da lenska zakletva vrijedi sve dok car ispunjava svoja obećanja što je prekršeno odlaskom Tatikiosa i ne slanjem pojačanja pri opsadi Antiohije. – P. FRANKOPAN 2012: 160.

144 A. A. VASILIEV 1951: 410.

145 M. ANGOLD 2008: 624.

146 Bartolf of Nangis, *Gesta Francorum Iherusalem expugnantium*, 65, 538.

Cilicije te dovedena na Balkan u svrhu obrane Drača. Rezultat takvog stanja je stvaranje vakuuma moći na prostoru Male Azije zbog čega nakon već nekoliko mjeseci Turci preuzimaju inicijativu u njezinom zapadnom dijelu.¹⁴⁷

Unatoč križarskom osvajanju Jeruzalema 1099.,¹⁴⁸ Istočno Rimsko Carstvo dočekalo je kraj vojne tek 1108. godine. Nesumnjivo je kako se državni vrh osjećao izdano nakon što je shvatio „anti-bizantski“ cilj koji je križarski pohod poprimio. Iako je Konstantinopol iskusio normansku, papinsku i (ne tako šokantnu) francusku izdaju taj čin postaviti će nove temelje korelacije kršćanskog Istoka i Zapada. Aleksiju se njegova ideja o korištenju križara obila o glavu, a posljedice su mogle biti katastrofalne. Unatoč briljantnosti plana trud koji je vladar uložio u njegovo ostvarenje nije se isplatio pa je tako Carstvo doživjelo proširenje samo na primorskom dijelu zapadne Male Azije. Priznanje poraza dogodit će se 1116. kada je carska vojska prodrla do Filomeliona ali ne kako bi oslobodila teritorij već kako bi evakuirala grčko stanovništvo pod turskom vlašću.¹⁴⁹

5.5 OŽILJCI I RANE

Ako je krajem 11. stoljeća postojala i mala šansa za crkvenim ujedinjenjem, početkom i sredinom 12. stoljeća ona u potpunosti nestaje. Čitajući djelo Ane Komnen dobiva se uvid u postkrižarsko viđenje pripadnice bizantske aristokracije (iako je u vrijeme pisanja bila zatvorena u samostanu zbog zavjere protiv cara).¹⁵⁰ Osim Ane, i Nikefor Konijat¹⁵¹ je jedan od velikih kritičara Latina te će upravo on utjecati na oblikovanje stereotipa o Zapadnjacima kao barbarima: „između nas i njih postoji nepremostiva provalija, različiti smo u pogledima i dijametralno suprotstavljeni“.¹⁵² Ni kod Ane ni kod Nikefora ne postoje naznake sloge već se stalno ističe pojam „mi i oni“. Nadalje Ana ne samo da se vrši kontrast već Latine podvrgava izrugivanju i vrijeđanju pa za njih kaže kako je školovani Latin rijetka pojava kao i helenizirani Skit. U opisu karaktera Zapadnjaka konstantno se ističe kako im je najvažnije materijalno, a ne duhovno iz čega proizlazi njihova pokvarenost i prevrtljivost.¹⁵³

Ružno sjećanje Aleksija I. na Prvu križarsku vojnu prenosi A. A. Vasiliev citirajući careve zapise u *Muzi*. Ti zapisi su imali ulogu svojevrzne političke oporuke prijestolonasljedniku i sinu Ivanu: „(...) *Zar se ne sjećaš što mi se dogodilo? Zar ne misliš i ne uzimaš u obzir utjecaj Zapada na našu zemlju koji je rezultirao sramoćenjem i obeščašćenjem uzvišenosti Novog Rima i dostojanstva prijestolja. Zato je sine moj potrebno skupiti snage da se barbarima začepi usta koja dišu mržnjom za nas (...)*“.¹⁵⁴

Odjeci Prve križarske vojne osjetili su se i u načinu poimanja konstrukcije naroda Europe. Pojam Latini se u dotadašnjoj bizantskoj historiografiji rijetko upotrebljavao što nije bio slučaj nakon 1108. godine. Bizantska predkrižarska percepcija o latinskom svijetu sastavljenog od raznih naroda prelazi u pogledu na Zapadu kao području jednog entiteta sastavljenog od više plemena. Prateći takav razvoj dolazi i do izgradnje shvaćanja o jednoj „latinskoj kulturi“ i dubljeg jaza po pitanju vjere. Ana i Nikefor shvaćaju da Latini prakticiraju različitu vjeru drugačijih dogmi u kojoj je rimski papa

147 M. ANGOLD 2008: 622–624.

148 P. FRANKOPAN 2012: 167.

149 M. ANGOLD 2008: 624.

150 Djelo *Alexijada* pisano je 30-ak godina nakon smrti Aleksija I. Komnena.

151 Nikefor Konijat, *Historia*, vidi v. *Nicetae Choniatae*, *Historia*, uredio i preveo I. A. v. Dieten, Berlin: DeGruyter, 1975.

152 Više o „barbariziranju“ Latina od strane Nikefora Konijata v. A. KAZHDAN 2001: 88.

153 A. KAZHDAN 2001: 86–87.

154 A. A. VASILIEV 1951: 403.

vrhovni poglavar. Međutim, ni jedno ne pribjegava vrijeđanju na vjerskim osnovama.¹⁵⁵ Kako će se uspostaviti, rane i ožiljci neće ostati ograničeni samo na bizantsku historiografiju već i na unutarnje stanje Carstva.¹⁵⁶

Postupno dolazi do polarizacije odnosno stvaranja dviju struja; prozapadnjačke i izolacijske, a samim time i do stvaranja napetosti. Monarh je isprva bio mišljenja kako sa Zapadom ipak treba surađivati jer iz njegove perspektive nisu svi Latini krivci za ono što se dogodilo, no njegovo mišljenje nisu dijelili svi, poglavito pravoslavna crkva i plemstvo.¹⁵⁷ Upitna je percepcija crkve na dolazak križara jer se u slučaju uspjeha suradnje Istoka i Zapada mogla očekivati i crkvena unija koja bi povećala moć pape nauštrb moći konstantinopolskog patrijarha, no to je tema za sebe. Uglavnom, teret tenzija između dvije struje prenio se i na odnos cara i patrijarha, autokracije i aristokracije, komnenske nadmoći i nemoći isključenih, prijestolnice i provincija. Car takav razvoj događaja nije mogao niti zamisliti i upravo unutarnje potkopavanje Bizanta predstavlja pravu prirodu carskog neuspjeha. Stabilan položaj carstva održan je poboljšanjem carske administracije i vraćanja integriteta vladarskog dvora čime je Carstvu omogućeno zadržavanje statusa velike sile gotova pola stoljeća nakon Aleksijeve smrti.¹⁵⁸

Aristokracija se trebala suočiti s činjenicom kako su golema i plodna prostranstva Mezopotamije i Anatolije (odakle je većina njih i potjecala te na koje je polagala pravo) izgubljena. Sa surovom istinom se suočio i narod koji za razliku od plemstva nije mogao pobjeći u prijestolnicu i postati dijelom carskog aparata već je morao naučiti živjeti pod takvim okolnostima. Najviše su propatili Grci u Maloj Aziji koji su se nakon prvotnog oslobođenja ubrzo opet našli pod Turcima pa ne začuđuje evakuacija iz 1116. godine. Dok se za narod pobrinuo Aleksije, za pripadnike plemstva pobrinuo se na početku svoje vladavine Ivan II. Komen (1118. – 1143.) nižući pobjedu za pobjedom i iskupljujući se za očeve pogreške. On je otišao toliko daleko da je Mlečanima odbio produžiti trgovačke povlastice, ali je nakon pustošenja otoka u Egeju ipak morao popustiti. Sukob s Venecijom dokaz je kako je Ivan II. pratio izolacijsku politiku, a toj tezi pridonosi i izostanak reakcije nakon bitke na Sarmadi u kojoj su antiohijske snage pretrpjele velike gubitke. Taj poraz 1119. stvorio je križarsku krizu i novu carsku priliku za povratak Antiohije no Komneni su odlučili mirovati.¹⁵⁹

Početak 12. vijeka svjedočimo jednoj zanimljivoj promjeni. Naime, poznato je kako su Normani tokom 11. stoljeća ulazili u redove bizantske vojske gdje su često zbog svog samostalnog duha carevima zadavali glavobolje kojima su na kraj došli Komneni. Osim što su sklapali bračne veze sa zapadnim velikodostojnicima koji su se na taj način helenizirali i ulazili u društvenu elitu Carstva, ostale (većinom Normane) premjestili su iz redova vojske u one diplomatske.¹⁶⁰ Taj će se proces nastaviti i tijekom cijele vladavine Ivana II. Komnenai prvog dijela vladavine Manuela I. Komnena (1143. – 1180.), careva koji su se pobrinuli da komnensko naslijeđe bude osigurano i moćno.¹⁶¹ Za vrijeme njihove vladavine postupno će među pukom rasti antagonizam prema Zapadu što će kao

155 A. KAZHDAN 2001: 87–88.

156 P. MAGDALINO 2008: 627–628.

157 Jedan od razloga komenskog zalaganja za suradnju sa Zapadom su i obiteljski interesi jer su neki pripadnici dinastijskog klana imali bračne i trgovinske veze na drugom kraju Europe. – A. KAZHDAN 2001: 99–100.

158 M. ANGOLD 2008: 625–626.

159 P. MAGDALINO 2008: 630–631.

160 A. KAZHDAN 2001: 99–100.

161 P. MAGDALINO 2008: 627–628.

posljedicu imati opće nezadovoljstvo u Konstantinopolu i masakr nad Latinima 1182. godine.¹⁶² Dokaz o zaokretu percepciji Latina definitivno predstavlja činjenica kako se dvor nije ustručavao na sklapanje savezništva sa Turcima tokom 12. stoljeća.¹⁶³ Zapad neće ostati imun na takva događanja pa će se Bohemundova ideja napokon ostvariti 1204. godine i koštati Istočno Rimsko Carstvo opstojnosti.

6. ZAKLJUČAK

Doba *epigona* dovelo je Carstvo na rub propasti: carska moć u određenim trenucima nije ni postojala. Takvu situaciju uspio je donekle popraviti krajem 11. stoljeća Aleksije I. Komnen. Njegov dolazak na prijestolje bio je prijeko potreban za egzistenciju Istočnog Rimskog Carstva jer se ono sad našlo pod trostrukom opasnošću: nadirućih nomadskih plemena sa sjevera Balkana, ekspanzije Seldžuka u Maloj Aziji i normanske invazije s Apeninskog poluotoka. Situaciji na frontu nije pomogla ni ona u diplomaciji jer se sredinom 11. stoljeća Konstantinopol i Rim međusobno udaljavaju što rezultira papinskim preusmjeravanjem i favoriziranjem Normana. Nesposobno samo riješiti pitanje svoje sigurnosti, Bizantsko Carstvo moralo se za pomoć obratiti Zapadu u čemu je u prilog išla izvrsna istočnorimska propagandna i diplomatska umiješanost. Tako je dvor u Konstantinopolu početkom 1090.-ih u Zapad počeo odašiljati očajničke pozive za vojna pojačanja, a svaka riječ u tom pozivu bila je duboko analizirana i probрана. Aleksijeva pisma upućena papinskom dvoru i krišćanskom plemstvu na Zapadu predstavljaju remek djelo bizantske propagande koja je bila svjesna općeg stanja na Zapadu i njegove upućenosti u probleme „istočnokrišćanskog patrona“.

Sudbonosno za Bizant, latinski svijet je 90.-ih godina 11. stoljeća bio uvelike drugačiji no onaj s kraja 10. vijeka. Milenijski entuzijazam držao je stanovnike Europe čitavo stoljeće jer se očekivao drugi Isusov dolazak. Uz to tehnološka otkrića na polju agronomije dovela su do ubrzanog demografskog rasta koji je ubrzao proces urbanizacije; više ljudi na jednom mjestu znači brži transfer informacija. Kontraefekt takvog procesa bilo je stvaranje „dezorijentirane svjetine“ koja nije bila veza-na za jedan lokalitet. Što se tiče seljaštva¹⁶⁴ ono je tokom perioda razvijenog srednjeg vijeka potpalo pod još jaču kontrolu svojih gospodara među kojima je najjača bila katolička crkva. Crkvu je dodatno ojačala gregorijanska reforma, a pape su postupno preuzimale političku inicijativu i time dobivali na moći koja će Urbanu II. omogućiti realizaciju plana križarskog pohoda. Urban II. smatrao je kako je uloženi trud opravdan kad se u obzir uzme da bi u slučaju uspjeha suradnje Istoka i Zapada, krišćanska crkva opet bila ujedinjena, a papina moć dodatno proširena. U pohod su se uputili neki od najuglednijih moćnika „latinskog svijeta“. Većini velikaša glavni pokretač bila je materijalna dobit.

Međutim prvi koji su krenuli na put bili su pripadnici običnog puka koji pred pohod postaju žrtve suša i gladi. Iako je papa u nekoliko navrata istaknuo kako bi križarska vojska trebala biti sastavljena od ljudi sposobnih za rat, niži pripadnici klera intenzivno propovijedaju o pohodu motivirajući tako i one „nepoželjne“ tj. nesposobne. Ta „Seljačka vojna“ ostala je zapamćena po svojoj neorganiziranosti, nesposobnosti i pljački pa ne čudi carevo nezadovoljstvo. Aleksije je bio tolerantan prema pristiglim križarima jer ih je smatrao oruđem za ostvarenje vlastitih interesa, tj. povratak izgubljenih teritorija.

¹⁶² A. A. VASILIEV 1951: 43.

¹⁶³ Više o političkoj situaciji na Bliskom istoku za period nakon 1. križarskog rata v. A. A. VASILIEV 1951: 409.

¹⁶⁴ Ovdje se misli na seljaštvo na području Francuske i Njemačke. Važno je istaknuti kako ovaj proces nije bio istovjetan na cijelom europskom kontinentu.

Može se zaključiti kako je Aleksije bio svjestan da ima posla s ljudima koji ne gaje veliku ljubav prema njemu i njegovoj zemlji. Njegovo stajalište dijelio je bizantski puk, a među nekima se javila čak i sumnja u svrhu križarskog pohoda. S druge strane, jedan dio stanovništva pomaže križarima na njihovom putu u Svetu Zemlju. U međusobnim pogledima Bizantinaca i Latina nemoguće je bilo ne primijetiti međusobne razlike, kako u odijevanju tako i u mentalitetu i duhovnosti. Stoga, ne iznenađuje bizantska začudnost ratobornim svećenicima sa zapada, novim vrstama oružja i dotad nepoznatoj ideji o „Svetom ratu“. Aleksije se zbog svjesnosti o prevrtljivosti Zapadnjaka odlučio pravno osigurati i sve plemenitaše obvezati jednom izvoru, njemu. Car se izgleda prevario u dozi obveze koje je osigurao među Latinima putem prisege jer će ona ubrzo nakon njezinog polaganja prestati vrijediti.

Bohemundova ekspedicija dočekan je s najvećim osudama među Bizantincima. Takav stav možemo vidjeti u bizantskoj historiografiji 12. stoljeća koja nije prijateljski naklonjena prema Latinima. Iako je car dao sve od sebe kako bi se obnovili odnosi i zaboravila neprijateljstva, njegovi nasljednici morat će balansirati između politike izolacije i suradnje sa Zapadom. Sigurno je kako se u tom periodu stvara jači jaz između Istoka i Zapada. Prvi križarski pohod ostavio je duboke ožiljke u svijesti Istočnog Rimskog Carstva te je pokopao bilo kakve nade u obnovu kršćanskog jedinstva i kao takav predstavlja jedan od temeljnih događaja u formiranju odnosa i korelaciji dvaju kultura i civilizacija.

BIBLIOGRAFIJA

IZVORI

Albert of Aachen, Historia Ierosolimitana, uredila i prevela S. Edgington, Oxford: Clarendon Press, 2007.

Aleksije Komnen, Alexeii I. Comneni ad Robertum I. Flandriae comitem epistola spuria, uredio D. Riant, Paris: Nabu Press, 2013.

Ana Komnen, Alexiad, uredila i prevela E. A. S. Dawes, Cambridge: In parenthesis Publications, 2000.

Bartolf of Nangis, Gesta Francorum Iherusalem expugnatium, uredila i prevela S. Edgington, London: University of London Press, 2014.

Nicetae Choniatae, Historia, uredio i preveo I. A. v. Dieten, Berlin: DeGruyter, 1975.

Robert the Monk, Historia Hierosolymitana, prevela i uredila Carol Sweetenham, Aldershot: Ashgate, 2005.

MONOGRAFIJE

A. D. BEIHAMMER 2007 – Alexander Daniel Beihammer, *Byzantium and the Emergence of Muslim-Turkish Anatolia, ca. 1040–1030*, New York: Taylor & Francis, 2017.

L. BREHIER 1928 – Louis Brehier, *L'église Et L'orient Au Moyen Âge: Les Croisades*, Paris: Nabu Press, 2010.

F. CHALANDON 1900 – Ferdinand Chalandon, *Les Comnènes: Etudes sur l'empire byzantin au X et au XI siècles*, (vol 2), Paris: Picard, 1912.

R. COLLINS 1949 – Roger Collins, *Keepers Of The Keys Of The Heaven: History Of Papacy*, New York: Basic Books, 2009.

J. FRANCE 1994 – John France, *Victory in the East: A military history of the First Crusade*, New York: Cambridge University Press, 1994.

P. FRANKOPAN 2012 – Petar Frankopan, *The First Crusade: The Call from the East*, Cambridge: The Belknap Press, 2012.

C. KOSTICK 2008 – Conor Kostick, *The Social Structure of the First Crusade*, Boston: Brill Press, 2008.

B. LEIB 1924 – Bernard Leib, *Rome, Kiev et Byzance a la fin du X siècle*, Paris: Picard, 1924.

G. OSTROGORSKI 1996 – Georgije Ostrogorski, *Povijest Bizanta 324. – 1453.*, Zagreb: Golden Marketing, 2002.

J. RILEY-SMITT 2003 – Jonathan Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, New York: Continuum, 2003.

- I. S. ROBINSON 2000 – Ian Stuart Robinson, *Henry IV of Germany 1056. – 1106.*, New York: Cambridge University Press, 2004.
- S. RUNCIMAN 1951 – Steven Runciman, *A History of the Crusades: The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem*, (vol. 1), New York: Cambridge University Press, 1951.
- A. A. VASILIEV 1928 – Alexander Alexandrovich Vasiliev, *History of the Byzantine Empire 324. – 1453.*, (vol. 2), London: The University of Wisconsin Press, 1952.

ČLANCI U ČASOPISIMA

- A. A. LATHAM 2001 – Andrew A. Latham, Theorizing the Crusades: Identity, Institutions and Religious War in Medieval Latin Christendom, *International Studies Quarterly*, 55, Macalester, 2001, 223–243.
- N. L. PAUL 2010 – Nicholas L. Paul, A Warlord's Wisdom: Literacy and Propaganda at the time of the First Crusade, *Speculum*, 85, Chicago, 2010, 534–566.
- M. TAMM 2013 – Marek Tamm, How to justify a crusade? The conquest of Livonia and new crusade rhetoric of the early thirteen century, *Journal of Medieval History*, 39, Tallin, 2013, 431–455.
- V. G. VASILIEVSKY 1872 – Vasily G. Vasilievsky, Byzantium and Patzinaks, *Journal of the Ministry of Public Instruction*, 164, Sankt Petersburg, 1872, 1–224.
- S. VUKOVIĆ 2020 – Saša Vuković, Uzroci križarskih napada na Židove u Porajnju 1096. godine, *Pro Tempore*, 15, Zagreb, 2020, 329–345.

ZBORNICI I UREDNIČKA DJELA

- M. ANGOLD 2008 – Michael Angold, Belle époque or crisis? (1025–1118), *The Cambridge History of the Byzantine Empire 500. – 1492.*, ur. J. Shepard, New York: Cambridge University Press, 2008, 583–626.
- A. KAZHDAN 2001 – Alexander Kazhdan, Latins and Franks in Byzantium: Perception and Reality from the Eleventh to the Twelfth Century, *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, ur. A. E. Laiou i R.P. Mottahedeh, Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 2001, 83–100.
- A. E. LAIOU 2001 – Angeliki E. Laiou, Byzantine Trade with Christians and Muslims and the Crusades, *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, ur. A. E. Laiou i R.P. Mottahedeh, Washington D.C.: Dumbarton Oaks, 2001, 157–192.
- T. KARLOVIĆ 2020 – Tomislav Karlović, Pravni sustav križarskih država i rimsko pravo – status quaestionis, *Zbornik PFZ*, 70, Zagreb, 2020, 341–364.
- P. MAGDALINO 2008 – Paul Magdalino, The Empire of the Komnenoi (1118–1204), *The Cambridge History of the Byzantine Empire 500. – 1492.*, ur. J. Shepard, New York: Cambridge University Press, 2008, 627–663.